

Kemény Gábor: Képekbe menekülő élet. Krúdy Gyula képalkotásáról és a nyelvi kép stilisztikájáról. (Balassi Kiadó, Budapest, 1993. 253 oldal)

Krúdy óriási életműve egy történelmi korszak megelevenítő enciklopédiája és emberi panoptikuma; forrása és kínálkozó témája tehát egy sor tudomány kutatójának. Életében Krúdynak másfélszáz kisebb-nagyobb könyve jelent meg, az utókor pedig eddig tucatnyi kötetbe hordta egybe sajtóbeli hagyatékát, s e gyűjtőmunka még lezáratlan. A főlhalmozódó gazdag változatosságú anyagtömeg számos irányban adhat ösztönzést búvárló kutatásra és hasznosításra. Íme, néhány a kínálkozó területek közül: a századvég és a következő évtizedek politikátörténete, korrajza, társadalomképe; a kor közéleti szereplői, jellemző alakjai, típusai; az akkori magyar élet: szokások, divat, nyelvhasználat stb.; a nagyvárossá serdülő Budapest fejlődése és társadalomrajza; a magyar vidék és kisváros élete, a kimúló nemesi világ és a dzsentri; a háborús évek és a következő, „konszolidált” évtized fájdalmas-rezignált, kritikai képe; a szerelem és a nő lélektana; az írói névadás; a kor társasélete, szórakozásai, vendéglők, gasztronómia stb.

A Krúdy teremtette világ azonban nem utolsósorban nyelvi műalkotás, a legjellegzetesebbek egyike; ilyen irányú vizsgálata erősen háttérbe szorult egyéb szempontok mögött. A stilisztikai elemzés ugyanis sokoldalú készséget, legalábbis kétlakiságot: a nyelv- és az irodalomtudomány területén való egyforma jártasságot kíván. Ritka és szerencsés példa erre a könyv szerzője, aki már több mint húsz éve Krúdy vonzásában él, s nemcsak életes álomvilágának csodálatában merült el, hanem a varázslat titkait intuícióval párosult kutatói racionalitással törekszik megfejteni és elénk tárni. Egyéb irányú termékeny munkássága mellett, jeles stíluskutatóként „Krúdy-szakértővé” is emelkedett. Előző két könyvében: Krúdy képalkotása (1974), Szindbád nyomában. Krúdy Gyula a kortársak között (1991), spirálisan körözve végzett földérítő repülést, hogy Krúdy stílusának rejtett részleteit föltérképezze.

A közelebbi, beható vizsgálatra érdemes, feldolgozásra kínálkozó területek, Krúdy egyéni írásművészetének összetevői közt Kemény a nyelvi képek használatát látja a legjellegzetesebb, központi jelentőségű tényezőnek, s e stilisztikai eszköz beható vizsgálatát választotta könyve tárgyául. Elsősorban a nagyobb egységeket alkotó, szövegtani vizsgálatra is alkalmasabb regényeket dolgozta föl. A vizsgálati anyagot adó 20 mű kiválasztása találó. Néhány címmel szívesen gazdagítanánk a sort (pl. Ady Endre éjszakái, Ál-Petőfi, Palotai álmok, Őszi versenyek, Rezeda Kázmér szép élete, Szindbád-történetek, Tótágas), az ebből adódó bőség zavara azonban határt szab az ilyen igénynek. Kemény józan mérséklettel összpontosította tehát figyelmét 8–10 valóban jelentős, tárgya szempontjából jellegzetes műre, belőlük merítve vizsgálati törzsanyagát.

A könyv három nagy részre oszlik: 1. a nyelvi kép stilisztikai elmélete; 2. Krúdy képalkotása és képtípusai; kép és szerkezet összefüggései Krúdy műveiben; 3. a nyelvi képek gyakorisága és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában (e zárófejezet jó kitekintést nyit a vizsgált nyelvi-stilisztikai eszköz továbbélésére).

A stilisztikának talán legbelterjesebben művelt területét, a képkalkotás vizsgálatát a Krúdy-életmű anyaggazdagságával és a róla szóló terjedelmes irodalommal összekapcsolva, látszólag könnyű dolga van a kutatónak. Ha azonban igényes, önálló munkát akar végezni s új eredményekre jutni, nehéz a feladata. A dilemmát Kemény úgy oldja föl, hogy az elméleti irodalom átfogó, kritikai földolgozásával, az eredményeket és tanulságokat hasznosítva, megválasztja azokat a részterületeket, ahol árnyaló szemlélet és találekony módszer sikerrel gazdagíthatja és megtermékenyítheti a Krúdy-filológiát.

Imponáló az az alaposág, tárgyismeret, tájékozódási készség, elemző elmeél és kritikai érzék, amellyel Kemény áttekinti a nyelvi kép fogalmát tárgyaló elméleteket és a hatalmas nemzetközi irodalmat. Az egymásnak ellentmondó, egymással vitázó elméletek, képmeghatározások és -rendszerezések azt jelzik, hogy sokféle tényező bonyolult szövedékéről van szó, amely nehezen foglalható szoros keretbe, s kétséges érvényű minden kategorikus meghatározás, gépies tipizálás, pedáns rendszerezés.

A szakirodalom ellentmondásainak tanulságaként Kemény óvakodik újabb merev, pontoskodó definíciótól. Megelégszik egy rugalmas képfogalommal, melynek számos egymásba olvadó, kereszteződő, átmeneti formája van.

Lényeges szakasz e fejezetben a képbefogadás folyamatának, esztétikai és lélektani hatásmechanizmusának elmélyült elemzése. Itt hangsúlyoznám a ráhangoló érzékenység és a fantázia szerepét. A kérdés összefoglalása magában is jelentős teljesítmény.

Termékeny és hasznos a fejezetnek az a terjedelmes része, amely az előző eredményeket alkalmazva, Krúdy képkalkotásának stílus eszközeit veszi számba, és elemzi szerepüket. Kemény a színekdochték tekinti alaptípusnak a nyelvi képek közt; Krúdynál is a központba helyezi, s finom tagolással veszi sorra szemléltető anyagát, kiemelve Krúdy valóságlátásának lényegsűrítő eszközeit s a bennük megnyilvánuló szimbolikát.

Krúdy metaforáit vizsgálva egy lényeges, de eddig elhanyagolt szempontra terjed ki a szerző figyelme: a kép tartalmi jellegének és nyelvi alakjának, nyelvtani szerkezetének összefüggésére. A poétikai és a grammatikai struktúrák egymásra vetítésével jelentős feladatot oldott meg, s módszerbeli kezdeményezése nemcsak termékenyítő, ösztönző példát ad, hanem új eredményekre is jut.

Krúdy legjellemzőbb stílus eszköze: a hasonlat. E képtípus elméleti és stilisztikatörténeti kérdéseire is kitér a szerző, megállapítva, hogy az osztályozást logikai és jelentéstani szempontok rugalmas alkalmazásával kell megújítani, s erre az újabb kutatások eredményeit fölhasználva tesz kísérletet, ad modellt. Rendszerében a konkrét—elvonat és más ellentétpárok kombinációjával a hasonlattípusok sorát bontja ki. A példaanyagon szemléltetett típusok „megterheltségi” aránya pedig az író egyéniségére és korára utaló jellegzetességeket tárja föl, s az összefüggések általánosítása képvilág és világkép kapcsolatát mutatja meg. (A Krúdy és Proust közt emlegetett párhuzamot is érintve Kemény megállapítja, hogy az eddigi általános kijelentéseket hasonlattechnikájukra vonatkoztatva lehet pontosítani: mindketten a konkrét fogalmat az elvonathoz, kevésbé ismerthez hasonlító, szokatlanabb költői képeket alkalmazzák szembetűnően.)

A képszerűség szövegalkotó-szervező szerepéről szól a könyv következő fejezete. Tartalom és forma, mondanivaló és kifejezés problémáját Kemény a képkalkotás szemszögéből világítja meg. Előbb azonban itt is ismerteti a téma körüli elméleteket, vitákat, s tanulságaik alapján az írói alkotás rétegezett, többszintű elemzését választja módszerül. Vizsgálati anyaga Az útítárs c. regény, célja pedig annak föltárása, milyen szerepet játszanak a nyelvi képek formateremtő, kompozíciós, szerkezeti tényezőként a művészi szövegalkotásban.

A regény szerkezetét szemléltető folyamatos, hármasszoros ábrázolás (Kemény mással is gyakran alkalmaz táblázatot, statisztikát, grafikont), a regény 2315 sorát végig-

követve jelöli a megfelelő szöveghelyen a képszerű elemek eloszlását, s ennek megfelelően a váltakozó közlésformákat és a cselekmény fontosabb mozzanatait. Így egyszerre szemlélhető a képek elhelyezkedése, sűrűsége a különféle közlésformákhoz és a cselekménymozzanatokhoz viszonyítva. A képsűrűség — érthetően a leíró és a reflexív részekben a legnagyobb; ezt meghaladja ugyan az áriának nevezett lírai részlet (belső monológ) adata, de e megállapítások általánosabb érvényét — legalábbis Krúdyra vonatkoztatva — hasonló szövegek ellenőrző vizsgálatával kellene nyomósítani.

A képválasztásnak a kompozíció szempontjából többféle szerepe van: hangulat teremtése vagy érzékeltetése, emlékeztető visszaütés és előremutató, néha drámai jóslat. Példákkal is bizonyítja a szerző, hogy a funkcionális stilisztikai elemzés a mű szűkebb-tágabb szövegekörnyezetében végezhető eredményesen, mert a képanyag nemcsak díszítőelem, hanem kompozícióalakító, szövegszervező tényező is. A kulcsszavak mintájára a „kulsképek” kikeresésével és funkcionális vizsgálatával visz közelebb az értekezés a mű jelentéséhez és Krúdy stílusművészetének lényegéhez. Az elemzésre választott rész a nyíri alkony híres leírása a Napraforgóból. Itt a szerző ismét bizonyosságot tesz tökéletesen ráhangoló esztétikai-stiláris érzékenységéről, beleélő lélektani készségéről.

Összegezve véleményemet, elsősorban a tárgyválasztás helyességét emelem ki. Krúdyról már első monográfusa, Perkátai László megállapítja félszázaddal ezelőtt, hogy „legnagyobb alkotása a stílusa”. A jelentős Krúdy-irodalomban mégis kevés tanulmány foglalkozik az író stílusművészetével; többnyire néhány szépen hangzó általánosságot ismételtetnek vagy idéznek, akik erről is szólnak. Krúdy megújult népszerűsége, az olvasók nevelését szolgáló irodalompedagógia szempontja magában is igazolja Kemény Gábor vállalkozásának jelentőségét, munkája azonban általánosabb érdekű, mert ösztönző példa és minta az irodalomtörténet, a stilisztika kutatói és a kritika számára.

A szerzőnek a stilisztika elméletében való tájékozottsága, kritikai érzéke, filológiai felkészültsége, rendszerező-elemző készsége és esztétikai érzékenysége szerencsés adottságok társulása. Ezek birtokában dolgozta ki vizsgálati módszerét, mely változatos, rugalmas és ötletes, de mindig reális alapú és szemléletű. A képtípusok rendszerezésével, funkciójuk és esztétikai értékük elemzésével kapcsolatban, a külföldi szakirodalom példájára felhasználja a kvantitatív stilisztika eszközeit, a gépiességet kerülve, a nyelvi-stilisztikai jelenségek bonyolultságát mérlegelő kritikával.

Funkcionális szemlélete, szempontjainak gazdagsága és eredetisége, problémalátó képessége Az útítárs tüzetes elemzésében érvényesül legszemléletesebben. Ítéző józansága megóvja megállapításainak könnyed általánosításától; hangsúlyozza a kiegészítő, ellenőrző vizsgálatok szükségét. Krúdy érett korszakának az elemzés szempontjából legjellemzőbb műveit állítja középpontba, s bár utal az előzményekre, nemcsak a kényszerű önkorlátozás, de a megfontoltság is visszatartja attól, hogy elnagyolt fejlődésképet vázoljon föl. Vizsgálati anyagának megválasztása, szemléltető és bizonyító idézetei a Krúdy-életmű alapos, áttekinthető ismeretére vallanak.

Érdekes gondolatot fejt ki e középső rész utolsó fejezete: Erotika és gasztronómia Krúdy képeiben. Akinek egyéniségében és írásaiban oly jellemző és uralkodó kettősség a szerelem- és nőközpontúság s az étel-ital élvezésének szinte filozófiává mélyült passziója, annál nem meglepő, hogy egybefonódik e két vonás. Kemény az író képalkotásának példáin mutatja be, hogyan kapcsolódnak össze „a szív és a gyomor álmái”, annak tanúságául is, hogy az életmű képrendszerében kölcsönhatásban érvényesül a két témakör.

A könyv stílusa az elvont fejtegetéseket is kellemesen oldó, természetes, sőt ahol tárgya sugallja, Krúdyhoz illőn színes, fordulatos. Csak az idegen műszavak aránylag nagy számát tehetnének szóvá. A szerző egyébként ötletes, találó magyar szakkifejezéseket is használ és alkot.

A felhasznált szakirodalom jegyzékében ötödfélszáz cím áll, jórészt újabb és régi külföldi szakmunkáké. Mindez rendkívül alapos felkészülés bizonyítéka, bár első tekintetre szinte hivalkodó túlzásnak látszanék. A szerző azonban nem öncélúan, tájékozottsága fitogtatására duzzasztotta föl az irodalomjegyzéket, hanem valóban használta is azt, amire hivatkozik; ezt bizonyítja konkrét utalásainak, az idézeteknek hősége és a példákra való alkalmazásuk. A témával foglalkozók pedig hálásak lehetnek e „kézbe adott” kollegiális segítségért.

Kovalovszky Miklós

Nagy Géza: Bodrogközi tájszótár. Bodrogközi Füzetek 4–5. Pácin, 1992. 313 oldal

A tájszógyűjtésnek a magyar dialektológiában meglehetősen régi hagyományai vannak. Elég csupán arra gondolnunk, hogy jóval a nyelvjárastan önálló tudományággá válása előtt már a XVIII. században többen följegyeztek tájszavakat, nem is szólva arról, hogy a magyar nyelvjáraskutatás első korszaka, amelyet a kezdetektől 1872-ig, a Magyar Nyelvőr megindulásáig szoktak számítani, különösen az irodalmi nyelv gazdagítása jegyében zajló tájszógyűjtésben és -kiadásban tud jelentősebb eredményeket felmutatni (l. részletesebben: Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971. 7; Marton Gyula: Magyar nyelvjárastan. Cluj, 1972. 245–50). Örvedetes, hogy a korábbi lendület a múlt század utolsó negyedében sem szűnt meg, sőt — bizonyos megtorpanás után — nyelvjáraskutatásunk az 1930-as évek közepétől, Csúry Bálint kétkötetes „Szamosháti Szótár”-ától számítva a regionális szótár műfajával bővült, és az 1950-es évek elejétől napjainkig további kiadványokkal gyarapodott. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy a magyar nyelvjáraskutatásnak a tájszótárak gyűjtésében és kiadásában nincsenek már teendői.

Ha az eddig megjelent különböző típusú tájszótárakat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy gyűjtési helyük a magyar nyelvjárások mely területeire esik, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a Nyugat-Dél-Dunántúlról, valamint Dél-Magyarországról és a Délvidékről több szótár is napvilágot látott, a Szamoshátról, a moldvai csángó nyelvjárásból és az Ipoly mentéről is van egy-egy kiadvány, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy például a Dunántúlnak a Balatontól északra eső részéről, a Duna-Tisza közéről, a Jászság vidékéről, a Palócföld bizonyos tájegységeiről, a Tiszántúlról, Erdélyből és a Kárpátaljáról is mennyire szükség volna egy-egy tájszótárra. S milyen jó, hogy Nagy Géza nemrég megjelent kiadványa révén most már a Bodrogközt is azon tájegységekhez sorolhatjuk, ahonnan dialektológiai kutatásunk immár egy újabb tájszótárral gazdagodott!

A Bevezetésben — többek között — a tájszógyűjtés fontosságát és sürgősségét okolja meg a szerző, és szól azon motívumokról is, amelyek már 1957-től e leletmentő munkára ösztönözték. Bár kezdetben még nem gondolt a tájszók rendszeres, következetes följegyzésére, mindennapos tanári tevékenysége azonban egy idő után ráébresztette arra, hogy gyűjtőmunkáját a népelet valamennyi területére ki kell terjesztenie. A következőket írja erről: „Iskolai munkám során . . . meglepődve tapasztaltam, hogy tanítványaim sem Arany Toldijának, sem Csokonai vagy Ady műveinek egyes kifejezéseit nem értették meg tanári magyarázat nélkül. Amíg az én nemzedékem számára még természetes volt a paraszti élet, a gazdálkodás szavainak ismerete, az ő számukra már mindez ismeretlen, csak szótárban található fogalomná vált” (2).

Szótárának nagy részét passzív megfigyeléssel gyűjtötte, de anyagát — az Értelmező Kéziszótárt és néhány tájszótárt is felhasználva — aktív módszerrel is bővítette. A közzétett tájszóanyag hitelességét, megbízhatóságát nyilvánvalóvá teszi az a körülmény, hogy Nagy